

Doboka és társai

1. Erdély korai Árpád-kori magyar története egyáltalán nem nyitott könyv a kutató számára: tele van homállyal, rejtéllyel. Oka adva van: a forráshiány. A megismerésben úgy szólván csak a krónikairodalom neveire, személyeire, eseményleírásaira támaszkodhatunk, melyek a geszta- és krónikairás műfaji sajátágaiból eredően sokrendbeli hézaggal, ellentmondással, bizonytalansággal, az írói képzelet, törekvések sokféle megnyilvánulásával terhesek. Mindez magyarázza a modern filológiának a témával kapcsolatos nehéz küzdelmét; kiváltja az interpretációk többrendbeliségét, ellentéteit: a kevés anyagból kombinálásnak, a fantázia működtetésének a kényszerét éppúgy, mint a szigorúbb kritikai nézőpontnak, filológiai alapállásnak a szükségességét. Erdély történetének mind szakirodalmi múltja, mind az ez irányú kutatás örvendetesen szaporodó jelene alátámaszthatja e tényállást.

Ebbe a körbe ágyazódik KRISTÓ GYULA folyóiratunknak ez évi első számában (2003: 50—5) közzétett cikke, melyben krónikairodalmunknak Erdély legkorábbi történetéhez kapcsolt több személyéről és nevééről ír, szemben ezek valóságtartalmáról nyelvész és régész oldalról megnyilvánult újabb kételyekkel. Különösen „Az ómagyar nyelv tanúságtétele. Perújítás Dél-Erdély korai Árpád-kori történetéről” című, tavaly megjelent munkám ide vágó kritikái — szerinte hiperkritikai — észrevételeit nehezményezi. Mielőtt rátérnék néhány, könyvemben felhozott és KRISTÓ által kifogásolt kérdésre, három megjegyzést szükséges előrebocsátanom.

Sokra tartom KRISTÓ GYULA történeti és történeti névtani munkásságának egészét, s benne külön is örömmel nyugtázom azt a nagy figyelmet, melyet Erdély korai története felfedésének szentel egész szintézist felölelő és igen számos fontos, friss gondolatébresztő

részlettel is telített írásaival. — Szóban levő könyvemben a vonatkozó szakirodalom névi, személyre szóló utalásait nemcsak formailag tettem jegyzetanyagba, hanem a felfogásomtól eltérő, főként a MAKKAI LÁSZLÓTÓL, GYÖRFFY GYÖRGYTŐL és KRISTÓ GYULÁTÓL származó — egyébként egymástól is több vonatkozásban eltérő — véleményeket általában a személyi élt, minősítést elkerülő, „de l.”, „vö. még”, „másként” stb. „semlegesítő” kitételekkel igyekeztem megjeleníteni. Mivel azonban most, a szembenálló nézetek kétoldalúvá szűkülésével, markánsabbá válásával tudós társam a perszonális vonatkozásokat — meglehet részben szükségszerűen — jobban előtérbe helyezve némileg kritikai stílust váltott, jelen ellenvetéseimben én is jobban rákényszerültem az ad personam utalásokra, a magam részéről persze továbbra is kerülni igyekezvén a személyi minősítéseket. — Harmadik, kifejezetten technikai jellegű megjegyzésem, hogy válaszómban csak azokat az adatokat, bibliográfiai utalásokat adom meg, amelyeket könyvem, valamint KRISTÓ közleménye nem tartalmazza.

2. KRISTÓ — FEHÉRTŐI KATALINnal vitázva — szóban levő könyvemben is fennakad azon, hogy Anonymus Dobokáját nem tartom hiteles személynek, s így Erdély története szereplőjének sem. Régóta ez a nézetem (l. már MNy. 1966: 140), most csak azért kezdem válaszómat a *Doboka*-kérdéssel, mert ebben elvi szinten benne van minden további ellentétünk, amiről most vitázunk.

P. mester 11. capitulumában egyszer említi *Doboká*-t Csanád apjának neveként: „Sunad fili(us) *dobuca* nepos regis” (a *nepos* jelző Csanádra vonatkozik). A név viselőjéről a geszta szűkebb szövegekörnyezetéből csak annyit tudunk meg tehát, hogy Doboka Csanád apjaként a király rokona; erdélyi vonatkozása, kapcsolata azonban egyáltalán nincs az említéseknek. A mű további szövegrészében már nincs utalás *Doboká*-ra, és a Magiszternek e hapax névjelensége nem fordul elő a krónikákban sem.

Mindig csodálkozással vegyes kétkedéssel regisztráltam, hogy az egyébként sem a történeti hitelesség mintaforrásainak tekinthető gesztánk, krónikáink efféle „árva” személyneveiből mi mindent tudtak kihozni a korai magyar történelem kutatói, akiknek számára persze korábbi történeti nyelvészeink is adtak ebben némi névfejtő municíót. Hogy ne csak példa nélkül beszéljek, itt van mindjárt akár a legújabb idők történészeitől Dobokáról valott személyi és eseménybeli rajz. Eszerint Doboka 1003-ban Szent István megbízásából hadat viselt „Zsombor gyula” vagy „Prokuj gyula” ellen, legyőzte azt, elfoglalta várát, melynek a király ispánjává tette meg; nevét is adta a várnak, továbbá az ő nevéből lett még néhány más erdélyi helység neve is; felügyeletét kiterjesztette a széki sóbányára; feleségül vette Karoldot, Gyula leányát; a hódított területen meghagyta, illetőleg a királlyal meghagyatta birtokaiban Gyula rokonságát, akiből az öt észak-erdélyi honfoglaló nemzetség származik. Így nőtte ki magát Anonymus egy szem Dobokája Erdély korai történetének meghatározó személyiségévé... Igaz, hogy a fenti költeménynek KRISTÓ egyiket mozzanatát, így Doboka házasságát elhagyta, sőt kritizálta, az életrajz lényegét láthatólag mégis vallja. Az ilyen típusú eljárások ellen próbáltam könyvemben általában is, konkrét geszta- és krónikaszemélyekkel kapcsolatban is ellenvéleményemet kifejteni, személyesen őszintén sajnálva, hogy az efféle, *Doboka* jellegű nevek kapcsán KRISTÓTól tárgyalt több személy és név is belekerült e sorba. A történeti névtannak azonban a történelemtudományok irányában is szükséges túllépnie akár a maga múltbeli ármékain is, amikor nem kis részben romantikus névfejtegetéseivel maga is ösztönzője volt a korai magyar történelem fantáziadús rajzai kialakításának. A névtan szemléleti tágulása és módszerbeli útkeresései elsősorban és szükségszerűen irányulnak a történettudomány, ha tetszik, mindenekeelőtt a historiográfia felé, de nem zárkoznak el általánosanabb történeti tanulságok levonása elől sem. Ezek a folyamatok — mint bevezetésképpen már

utaltam rá — konfliktusokkal is óhatatlanul együttjárnak, de hiszem, hogy mindkét irányban kiegyenlítő eredményeket is hoznak.

Visszatérve konkrétan *Doboká*-hoz, FEHÉRTÓI KATALIN (MNy. 2001: 15—28) is — helyesen — ebben a névtani irányban igyekszik haladni. Belőle a szóban levő vitakérdésben egy nagyon fontos momentumot emelek ki: a *Doboka* nevek számbavétele között említi, hogy Anonymus idejében a Csák nemzetség környezetében feltűnik egy *Doboka* nevű személy, aki bekerülhetett a gesztairó látókörébe is (i. h. 19; a névközlésre l. már GYÖRFFY 2: 352, *Boglár* a.). A filológiai bűvárlatnak ezen a pontján léphet át a *Doboka*-kérdés megítélésének útja a logikai kombinációkon alapuló, fantáziadús megoldások helyett a személyt és nevét egyedüli előfordulásként tartalmazó *anonymusi* mű problématikája komplex szemléletű vizsgálatainak irányába. Mégpedig abból a kutatási tapasztalati tényből kiindulva, hogy a geszta igen számos rejtélyére a szöveg-egész belső összefüggéseinek, a szövegből kisugárzó írói habitusnak és szándékoknak, a térben és időben környező külső világ szövegben tükröződő anyagi és tudati állapotának vizsgálata a kutatás eredményességének elsőrendű, domináns tényezője.

Anonymus elbeszélése szinte minden fontos magyar és csatlakozásuk után magyarnak tekintett Cumanus szereplőjének, de különös figyelemmel az előkelőknek — éppen ezek származási méltóságának kiemelésére — apát vagy fiút adott, nevezett meg. Kivételes gonddal, következetesen megalkotott szövegszerkesztésének eme szabályszerűsége alól két kivétel van: egyrészt az idegen főemberek, vezérek (*Ottó, Konrád, Laborc, Zobor* stb.); másfelől a magyar („kun”) és idegen közemberek (*Ekölcs, Tarcal, Csepel, Hetény* stb.), ezek sem apát, sem fiat nem kaptak, legföljebb a kivételes okokból kiemelt személyek (*Ménmarót, Szalan, Ajton*) távoli őst. A „kötelező” apa- és fiúnevek általában három alcsoportba sorakoznak: 1. fantázianevek (Örkény apja *Óse, Álmos* apja *Üzek* stb.); 2. helynevek (Szemere apja *Hoba, Botond* apja *Kölpén* stb.); 3. Magiszter korabeli, tőle rendszerint személyesen vagy legalábbis hírből ismert személyek (Bonger fia *Bors*, vö. *Bors* ispán, Ösübü fia *Szalók*, vö. *Szalók* nemzetség stb.).

Doboka semmiképpen nem tartozhat az 1. kategóriába. A 2. kategóriától P. mester névadását kivételes helynévismerete miatt már aligha lehetne egyszerűen elvitatni. Arról azonban esetünkben nemigen lehet szó, hogy a személynevet a várnévhez történeti összefüggést sejtető szándékkal kötötte volna. Nemcsak azért nem hihető ez, mert a Csánáddal összekötött *Dobokát* említő szöveghelynek Maros—Tisza—Al-Duna közére utaló volta nem hozható összefüggésbe az észak-erdélyi területtel, továbbá, hogy az epizód szerinti szöveghelynek sincs tartalmi kapcsolása Erdéllyel, hanem két másik ok miatt sem valószínű ez. Anonymus a helynevekből kreált személynevek esetében mindig felveszi a személynek az azonos nevű helyhez fűződő, ott végzett cselekményét. Esetünkben ennek *nyoma sincs*. Ez a magyarázata annak, hogy „Név és történelem” című tanulmánykötetemenek az *anonymusi* személynévadás hármasságát: hely—személy—esemény korrelációját tárgyaló fejezetéből (11—27) a mintegy félszáz ide tartozó személy és nemzetség neve közül szigorúan, tudatosan kihagytam *Doboká*-t, e névnél ugyanis a helyhez kötődő eseményfaktort hiába keresnők. Továbbá a Mester minden olyan helyzetben, amikor valamilyen érdekből célzatos összefüggéseket leplezően, a szövegben elrejtve akar tudatni, a geszta más helyén célzást mégis tesz rá, akár külön-külön epizódokat is burkoltan összekapcsolva (vö. A múlt nevei 46, 51, 65 stb.). *Doboka* esetében erre sincs semmi jel.

Marad tehát lehetőségként az úgynevezett említett *anonymusi* apanévadási jelenségek 3. csoportjába: a kortárs nevek körébe sorolása. A Mester kortársa, *Doboka* 1221-ben 30 márkáért adta el a Fejér megyei *Bogláron* lévő földjét a Csák nemzetségbeli *Demeternek* (HazOkm. 8: 19). A *Doboka* mint személynév az ómagyar korban is igen ritka volt, a Magiszter korából pedig az idézetten kívül nincs is rá adat, ezért a geszta és az oklevél név-

azonosságát nehéz volna egyszerűen véletlen egybeesésnek minősíteni. Ez esetben azonban jóval többről van szó. Nemrégiben (A múlt nevei 38 kk.) tüzetesen tárgyaltam Anonymusnak a Csák nemzetséghez tartozását. Nem akarnám az ott kifejtetteket részletezni, de egy-két tárgyunkra vonatkozó körülményre itt mégis utalnom kell, amely igen valószínűvé teszi, hogy a Mester nemcsak a felhozott *Doboka* nevet, hanem alkalmasint a személyt is ismerte. A legkülönbözőbb tények egybevetése tanúsítja, hogy a Névtelen a Vértes körzetében, illetőleg Fejér megyében nagyon otthonos volt, mind a táj, mind pedig az ottani birtokos réteg vonatkozásában. Különösen szoros volt a kapcsolata a Csák nem egyik akkori főemberével, Miklós ispánnal — a geszta prológusába rejtett *N.*-nel (vö. SÓLYOM: IrtörtKözl. 1966: 78 is). Boglár ott feküdt a Vértes-környéki Csák-birtokok körzetében, melyek jó részét abban az időben éppen Miklós bírta, Csákvára Boglár szomszédja (l. A múlt nevei i. h.). E táj birtokos rétegéből ismerte a Névtelen a Csákokon kívül a Baracskákat és a Szalókokat, s ezeknek, illetőleg ezek birtokainak nevéből alkotta meg több honfoglaló hősének nevét is, így *Szabolcs*, *Vajta*, *Szalók* vezérét. Az idézett oklevélből kitűnik, hogy a boglári birtokos *Doboka* is e nemzetségek között forgó, előkelő birtokos lehetett. Ritka nevének beépítése a gesztába szorosan beletartozik Anonymusnak egyrészt elfedő, rejtekező, másrészt mégis a kortársakat rokoni kapcsolatból, barátságból, ismeretségből, tiszteletből, érdekből, birtokaspirációk segítéséből stb. több ízben gyakorolt névadási szokásába; l. a korabeli *Bors*, *Szemere*, *Tétén*, *Zsombor*, *Velek* stb. neveknek a honfoglalás-történetben való, visszavetítő jellegű megelevenedését.

Amiért Anonymus Csanád apjának nevét elsődleges írói szándékkal minden valószínűség szerint kortárs ismerősi körből, a boglári birtokos Doboka nevéből mintázta, természetesen nem jelenti azt, hogy *Doboka* vár nevét nem ismerte. Ha nem is föltétlenül a X. században, de a XII—XIII. században országos híre volt *Doboka* várnak, mint ispánsági központnak, mely aligha tette volna lehetővé, hogy Anonymus, a Kárpát-medence jó része földrajzának és politikai igazgatási képének oly kitűnő ismerője ne tudott volna létéről. Sőt, igen nagy valószínűséggel meg is fordult e tájon, amit ide vonatkozó gesztabeli utalásai, Töyötöm hadjáratának leírása, a Zsombor család feltehető ismerete bizonyíthatnak is. Hogy mért lehetett fontos P. mester számára, hogy ismerős személyről vett névadó ötletét jelentékeny szerepű várnév is alátámassza, azt megannyiszor gyakorolt történeti hitelességre törekvése, olvasóival a régmúltat felidéző igyekezete magyarázza. Jól ismeretes, hogy a várnevek felhasználása nála a régiséget, állandóságot mennyire sokrendbelileg szolgálta, egyes nagyon fontos személyek gesztájában különféle várnévi kapcsolódások nélkül nem is igen szerepelnek.

Doboka vár neve azonban a fentebb mondottak alapján csak á t t e l e s e n , másodlagos indukáló tényezőként került bele a Mester névadó eljárásába. A boglári *Doboka* nevén is minden személyi ismeretségen túl éppen azért ragadhatott meg Anonymus szemé, mert e név mögött asszociatíván ott állt a vele alakilag egybeeső nevű, országos ismertségű *Doboka* vár, mely történeti ízt, zamatot adott az amúgyis párfját ritkító, különleges személynévnek, jól kínálókozó bizonyosságul Csanád apja hiányzó, ám névrendszereben kötelezően pótlendő megnevezése hitelességének. Hogy *Doboka* vár történetesen Erdélyben feküdt, az ebből a szempontból t e l j e s e n k ö z ö m b ö s , a képzettársítás célját, hatását tekintve lehetett volna az ország bármely más részén is.

Mindezekre hivatkozva tartom magam ahhoz az eredeti állásponthoz, hogy a geszta *Doboka*-ja nem történelmi személy, hanem a Magiszter alkalmi ötletének, fantáziájának terméke, következésképpen nem építhető rá semmiféle erdélyi szereplés, eseményorozat, mint ahogy a Mesternek az egész Csanád-epizóddal sem volt esze ágában sem Erdélyre utalni.

3. KRISTÓ cikkéből kitűnik, hogy őt láthatóan a Keán-kérdésről tölem írottak érintették legmélyebben. Nyilván nem véletlenül, mivel az ő Erdély-történeti koncepciójának középpontjában X. századi dél-erdélyi bolgár uralom áll, élén Keánnal, szemben a Gyulák észak-erdélyi hatalmával; továbbá Keán személyét, szerepét ő emelte ki és tette naggyá ide vágó szakirodalmi előzmények dzsungeléből (l. elsősorban ActaSzeg. 98: 15—28). Megjegyezni kívánom, hogy mivel könyvem tárgya elsődlegesen a dél-erdélyi Gyulák kérdés volt, ott csak a függelékszerű részben foglalkoztam Keánnal, elsősorban Ákos mester beállításával kapcsolatban, igaz, vitapartnerem nézeteivel erősen ellentétesen.

Ismerve krónikáink tartalmi ingatagságait, kronológiai szabadosságát, ebbéli eltéréseiknek nem szabad túlságos jelentőséget tulajdonítani, de Keánt illetően sem lehet elmenni jellegzetes ellentmondásaik mellett. Anonymus, Kézai és a XIV. századi krónika-együttes Ákos mestertől származó interpolációi Keán dologában a név említésén kívül tulajdonképpen csak egy dologban egyeznek mindhárman, abban, hogy Keán a szlávok és (!) a bolgárok ura volt; időbeli, területi és cselekménybeli ügyekben Kézainak és Ákos magiszternek István királytól való legyőzetéséről szólásán kívül nincs egyezésük. Különbségeik tárgyunkat legjobban érintő lényege, hogy csak Ákosnak vannak közvetett megjegyzései erdélyi vonatkozásokról, valamint ő szűr be a kódexszövegbe részleteket Keán egyéb dolgairól, rokonságáról, földjéről, kincseiről, uralmának utódlásáról. Mindebből az a lényeges, hogy a Keánról szóló szűkös, bizonytalan forrásanyagban Ákos mester az, aki a legtöbbet „tudja” Keánról, bár részben a X. század közepére, részben a XI. század elejére vonatkoztatott időbeliséget illetően (vö. MELICH, HonfMg. 38) ő sem mentes belső ellentmondásoktól. Nem véletlen, hogy KRISTÓ Keán-képe is Ákos alapján bontakozik ki leginkább.

Hogy Anonymus korábbi forrásból vette-e a nevet, vagy a *kayan* tisztségnév ismeretében maga formálta, éppúgy bizonytalan és kérdéses, mint ahogyan az is, hogy Kézainak és Ákosnak az ő gesztája adott-e ösztönzést, ötletet a Keán körüli dolgok továbbszövése, vagy netalán az utóbbiak is ismertek ide illeszthető más forrásokat — mindebben sok a nyitott kérdés. Azt már krónikáink névanyaga ismeretében szilárdabb talajon mozogva lehet mondani, hogy a *Keán* név egzakt névtani minősége, alakja, etimonia stb. önmagában nem bizonyítja a személy létét, történeti valóságát, és persze azt sem, amit róla krónikásaink mondanak. Így történetesen *Keán* nevének minden bizonnyal a török *kayan* tisztségnévvel való összefüggése nem bizonyossága krónikásainktól a szláváshoz vagy éppen a bolgársághoz egyöntetűen vallott tartozásának, hiszen a szlávág körében e tisztségnév nem volt használatos, a dunai bolgárok vezetőit is régtől fogva sohasem illették ilyen névvel a források. KRISTÓ elvileg bizonyosan helyes úton indult, amikor nem ilyen irányokban kereste *Keán* történelmi létének igazolását. Az már más kérdés, hogy másutt valóban megtalálta-e. Bizonyítékait négy téma köré csoportosítja: a) a *Kaján* tulajdonnevek fentmaradása; b) a *Kán* nemzetség származása; c) az okleveles *Keán* adatok értéke; d) Ákos mester szerepének megítélése. Ezeket veszem sorra a következőkben, a jelzett témák egybeszővődése természetesen némelykor elkerülhetetlen.

KARÁCSONYI JÁNOS (MNemz. 2: 281) találta ki, hogy a *Kaján* személy- és helynevek a *Keán* név folytatói; azóta történészeink, így GYÖRFFY és KRISTÓ is Keán létének igazolásaként tekintenek e tulajdonnevekre. Könyvemben ezt a „bizonyítékot” nem tartottam szükségesnek túl részletezően cáfolni, de előljáróban tettem egy-egy hangtörténeti megjegyzést a feltett *Keán* > *Kaján* fejlődés problematikájára, melyet vitatársam most „szélsőségesen hiperkritikus és ennél fogva téves elvi alapvetésnek” nevez. Ha már hangtörténeti felfogásomat ilyen súlyos kritika érte, kénytelen leszek még visszatérni rá, de rögtön megjegyzem, hogy bár szűkebb szakmai vonatkozásban van a kérdésnek jelentő-

sege, a *Keán*-ügyben közel sem szántam ide vágó nézeteim elvi alapvetésének, csupán egyszerű nyelvészeti evidenciának.

Ha már a dologba belementünk, sokkal inkább látom névtani alapkérdések azt, miként volna lehetséges magyarázni a következőt. Egy a krónikairodalmunkban elszigetelt, szakirodalmilag a X. századra kronologizált és Erdélyre sejtett személynévről azt gondolni, hogy a későbbi névfejlődés során mindig csak *Kaján* formában rögzülve, országos szórtságban jelennék meg. Ez meglehetősen furcsa feltevés. Nyilván KRISTÓ is észlelt itt némi ellentmondást, mert e névmaradványok korlátozott számára utalva enyhít a tézisen. Igaz, hogy én csak hét *Kaján* tulajdonnevet adatoltam a középkorból Hunyadtól Bodrogig és Komáromig, de még folytathattam volna őket térben és időben, köztük valószínűleg középkori előzményre visszamenőket is. Ennyi *Keán* > *Kaján* nevű személy szóródhatott volna szét, névadásilag jórészt helynévvé is átminősülve? Ha meg *Kán* alakú neveket is ide sorolnánk, mint KRISTÓ gondolja (l. erről alább), akkor számuk még tovább szaporodhatna, ugyancsak országos viszonylatban. A *Kaján* alakú nevek nyilván magyarázatra szorulnak, többféle eredetre is visszamehetnek — utaltam is ilyenekre munkámban —, de ez már másfelé vezető etimológiai kérdés.

Visszatérve a tudós társamtól kifogásolt hangtörténeti ügyre, arról ejtettem konkrétan is szót, hogy ha már ennyi *Kaján*-féle névfolytatást teszünk fel, valóságos csoda volna, hogy akár a *kayan* tisztségnévből, akár annak elhasonult *Kéan* változatából kifejezetten hiátustöltéssel — félretéve most a *Kán* névalak ügyét — mindenkor és mindenhol csak *Kaján* névforma alakult volna ki, más hiátustöltők teljes elmaradásával. Arról nem is szólva, hogy **Kayan* személynévi előzménynek megfelelő írásmódú **Kahan*, **Kachan* névadatnak nyoma sincs nyelvünkben; ha lett volna ilyen, abban nem keletkezett volna hiátusos helyzet, mert az *aa* rögtön *a*-vá alakult volna, vö. tör. *čalayan* > m. *csalan*, tör. *bayatur* > m. *bátor*, tör. *ayači* > m. *ács* stb. — Az elhasonult *Kéan* formából lehetett volna ugyan hiátustöltős *Kěján* (az írott *Kean* alak éppen *j*-vel is olvasható volna), ám akkor annyi névi továbbélés feltevése mellett illetet volna legalább néhány **Kevan*-t és **Kehan*-t is találni, noha ezeknek persze nyomuk sincs. Kellett volna mégpedig azért, mert a magyar hiátustöltésnek régtől fogva egyik legjellemzőbb sajátága a *v* (β) ~ *j* ~ *h* (γ) területi-nyelvjárási megoszlás (l. *fűes*: *fűves* ~ *fűjes* ~ *fűhes*; *kües*: *küves* ~ *kűjes* ~ *kűhes* stb.). Erre utal elítélt megjegyzésem. Azt is hozzáteszem persze mindehhez, hogy elhasonult *Kěján* alak *ë*-je viszont nem válhatott volna *a*-vá, azaz nem jöhetett volna létre belőle az olyannyira feltételezett *Kaján* alak, mint ahogy a *lěany*-ból sem lett **lajány*, a *rěa*-ból se **rajá* stb. De elég már a rámkényszerített egzakt nyelvészkedésből.

KRISTÓ GYULA szemében Keán valóságos létének egyik fontos bizonyítéka, hogy tőle származik a Kán nemzetség, melynek Keántól számított erdélyi folyamatosságát véli felismerni. Én ennek, Ákos magiszter ide utaló kódexbeli burkolt törekvései dacára egyetlen konkrét bizonyítékát sem látom; ellenében viszont egész sor körülmény számításba veendő.

Annai kétségtelen, hogy a krónikások *Keán* neve és a *Kán* nemzetségnév alakilag összecsengenek, sőt az sem vitatható, hogy egy *Kéan* alakból — mint láttuk — ha *Kaján* nem is, de *Kán* forma kialakulhatott. Ez a tény könnyű képzetársítással a fantáziát megmozgathatja ugyan, de sem a nemzedékbeli névi folytonosság tanúságára, sem a nyelvi folyamat bekövetkeztének igazolására nem alkalmas. Akadálya ugyanis egyfelől az erdélyinek, X. századnak, bolgárnak vélt *Keán*-nak, másfelől a magyar névanyagban a nyelvterület számos részlegében kimutatható *Kán* nemzetség-, ragadvány- és családnevek viselőinek, valamint e nevekből lett helyneveknek térben, időben és nyelvi különbségben fennálló merev ellentéte. És akkor még nyelvi viszonylatban nem is beszéltünk arról, hogy egy olyan rövid, egyszótagos nyelvi formátumú névnek, mint a *Kán*-nak a török *kayan* tisztségnévből közvetlen származását is beleértve többféle más, nem

vagy nehezen kibogozható etimonja lehetséges még, sőt e nevek sorozata nem is bizonyosan mind azonos etimonú (l. erről könyvemben).

Sokkal lényegesebbek emez általános megfontolásoknál a konkrétabb alapon bizonyítható vagy valószínűsíthető körülmények. A Kán nemzetséget jó okok miatt a l s ó Dráva - v i d é k i s z á r m a z á s ú n a k kell tekinteni. A nemzetségnév rendszerinti *Kán* formájának első adata +1191/1251 körülről Simon fiait, Bocskot és Gyulát „de Suklos” említi, ami egyértelműen a baranyai Siklóra mutat. Ugyancsak itt volt a Kánoknak alkalmasint a család ősi fészket jelképező nemzetségi monostora is. Birtokaik szerte kimutathatók a Dráva mindkét oldalának térségéből. A nemzetség őseinek tekinthető Gyula Magnus több ízben volt szlavóniai bán, és utódai közül is viselték e címet. Nem föltétlenül bizonyíték a származásra, de mindenesetre Baranyában volt és van *Kán* helység. — A szép számmal Erdélyben is meglevő Kán-birtokokat KRISTÓ részben helyi, ősi örökségűeknek tartja, erre azonban nincs tényleges fogódzó, GYÖRFFY (2: 102, 141) is szerzett birtokoknak mondja ezeket. E szerzés kezdete „Nagy” Gyulának 1201-i erdélyi vajdaként királyi kinevezésére tehető (később még egyszer megkapta e tisztelet), majd a vajdaságot viselő más nemzetségtagjai folytatták. Mohó birtokgyarapítási törekvéseiket oklevelek kitételei bizonyítják, a folyamat tetetőzője a hírhedt Kán László volt. A Kánoknak, mindekelőtt a nemzetségalapító Gyulának különben is nagy tekintélyük lett Dél-Erdélyben, helynévadó következményekkel is: Nagy, „Öreg” Gyula lett a névadója később *Gyulafehérvár*-nak, az ő nevét viselte a tőle birtokolt *Gyula-Meggyes* stb. (l. még könyvem megfelelő helyén). Ezek a *Gyula*- előtagú, elsősorban Gyula Magnus nevét hordozó helynevek *Gyulafehérvár*-ral együtt mind XIII—XIV. századi keletkezésűek, szó sem lehet jelzőjüknek a hajdani erdélyi Gyulákra emlékeztetéséről.

Gondolom, vitázó társammal egyetértünk abban, hogy azok az interpolációk, amelyek a krónikakompozícióban Keánról szólnak, Ákos mestertől származnak. Ezeknek az utólagos beszúrásoknak több jellegzetességük is van: az alapszövegből szerkezetileg többnyire feltűnően kirínak; meglehetősen homályos tartalmúak; a Kánokra hivatkozások vannak vagy sejlének föl bennük, sőt irányukban az érzelmi többlet sem hiányzik belőlük.

A krónika betoldásainak sorozatos tényét Ákos mester részéről a Keán-kérdés különleges fontosságú kezeléseként értékelem. Ami pedig ezeknek az interpolációknak a zavaros szövegszerkesztését, homályos tartalmát illeti, azt merészelem gondolni, hogy ezeket a magas műveltségű tudós klerikus nem véletlenül, nem saját spontán szövegeként helyezte el a krónikában, hanem tudatosan, írói vénával alakította ilyenekké, messi múltból fentmaradt szövegtöredékek stiláris érzékeltetésére. Hasonló stílusjelenséget tapasztaltam P. magiszter egy-egy szövegrészletének váratlan beékelésében is, például a Csák nemzetség eredetére utalásában, a Csaba-magyarja történetében stb.

Ákos mester Keán-epizódjai sajátosan világítják meg Ákos és a Kán nemzetség viszonyát. E viszonyban nem lényegtelenek már azok a mozzanatok sem, amelyeket Ákos kapcsolatairól az eddigi kutatás a krónikaegyüttes Kán nemzetségi utalásain kívül felderített. Elsősorban GYÖRFFY (Krónikáink 152 kk., különösen 167 kk.) mutatott rá, hogy Ákos fiatal korában sokat forgott Kálmán herceg szlavóniai báni udvarában, ahol a Kánok fontos szerepet tölthettek be, élükön Nagy Gyulával. Ez a kapcsolat a krónika egy nevezetes helyén (SRH. 1: 291) Ákos konkrét utalásában is megnyilvánul: Nagy Gyula fiát, a vele egykorú, alkalmasint barátságban is levő Lászlót a régi, erdélyi Gyulák egyenes leszármazottjának mondja. Az ilyen, szövegbe betoldott személyes és célzatos megörökítés semmiképpen nem lehet véletlen. — Egyébként ami már a Magiszter krónikabeli utalásait illeti, a *Gyula* és a *Keán* nevek többszörös együtt emlegetésében (Gyula legyőzése után történő legyőzése Keánnak; Keán hajánál fogva előrángatott említése Gyula leánya,

Sarolt házassága ügyében; Keán és Gyula kincseinek összehozása/összkeverése stb.) jelzik, hogy Ákos gondolatvilágában, pontosabban Keán vezér > Kán nemzetség leszármazási elgondolásában, messzebbről a Kán-Gyulák erdélyi leszármazásának elképzelésében nagy szerep jutott egyfelől a nemzetségbeli *Gyula* neveknek, másfelől a *Kán* nemzetség-névnek a család egyes személyeire nézve is érvényesülő névbeli kapcsolata, vö. „*Gyula de genere Kan*”. Ehhez tudni kell, hogy a Kán nemzetségben erősen ismétlődött a nemzedékek sorában a *Gyula*, mely még a náluk szintén divatos *László*-t is felülmúlta. Nemigen képzelhető el, hogy a Kán-Gyulák névazonossága az erdélyi *Gyulák*-éval, egybe-kötve ezzel a *Kán* nemzetségnev nagyfokú hasonlóságát a *Keán* névvel, ne motiválta volna Ákost leszármazási ötleteinek kialakításában: Keánnak és az erdélyi Gyuláknak a Kán-Gyulák származásához elvezetésében. MÁLYUSZ is utalt a Magiszternek a nevek körében megnyilvánuló fantáziájára. Egy szó mint száz, Ákos mester krónikabeli *Keán*-ja bizonyosan nem választható el saját korának *Kán*-Gyuláitól, ez a körülmény azonban — mint már utaltam rá — nem leszármazási bizonyíték, legföljebb írói invenció, amely Ákos névi gondolatvilágát Anonymus névötleteivel hozza egy sorba. Persze nemcsak a *Keán*-ügyben, hanem akár az Ákostól Keán-rokonságba tett *Belyöd* és *Kulán* esetében is ez a helyzet; amikor — Sarolt megkérése ürügyén — ezeket is kapcsolja részben Keánhoz, részben a hajdani Gyulához, megalkotja nevüket is, vö. a *Béld* helynévről és a *Kalán* nemzetségről ide vonatkozóan könyvemben (83—6) mondtattak.

KRISTÓ szerint két oklevél is tanúsítja, hogy a *Keán* név ilyen alakban is tovább élt a főembernek a krónikakompozíció megjelölte, István ellenében való bukása után is, hírnevének fentmaradása, a Kánokig eljutó ivadéki folytonossága bizonyítékeként, én viszont mégis az ide vonatkozó adatok „hiteltelenítésén fáradoztam”. Fáradozásom egyik tárgya valóban egy olyan, 1365-ből származó kiadatlan oklevélben szerepel, mely tartalmi átírása egy 1226-ban kelt előzménynek. Vitapartnerem megállapítja, hogy a kiadatlan oklevelet nem láttam, csak szakirodalmi hivatkozás alapján elemzem. Megjegyzése félig mindenképpen jogosult; a nemlátás tényét magam is jeleztem könyvem ide vonatkozó helyén; ám nem filológiai gondatlanságról van itt szó, hanem akkori egészségi állapotom akadályozott, amire munkám előszavában utaltam. A látatlanból elemzés feltevésehez két szó mégis férhet: GYÖRFY történeti földrajzában bő részletet szó szerint közöl az oklevél vonatkozó helyéről, mely több mindenben ad tájékoztatást a benne foglaltakról; továbbá FEHÉRTÓI KATALIN szívességét is kértem, hogy nézzen utána az Országos Levéltárban a számomra kritikus problémáknak, mely szintén jól segített véleményem formálásában (l. erről a könyvemben található jegyzetanyagot).

Nos, ami a kérdés érdemi részét illeti, vitánk az is mert 1365-ös oklevelének „de villa *Kean*” helynévadata, illetőleg elveszett 1226-os előzménye megfelelőjének minősége körül forog. KRISTÓ szerint mindkét esetben csak *Kean* alakról lehet szó, mert az előzmény minden gyanú fölött álló hiteles, korhű irat, az átírat pedig ennek pontos megfelelője, amibe a *Kean* formát be nem teheték, illetőleg azt nem változtathatták. Bennem felmerült és továbbra is él a gyanú, hogy az elveszett előzményben *Kán* alak lehetett, a másolat ezt változtathatta. Csak általánosságban említem, s ezt vitapartnerem, középkori oklevelezésünk kiváló ismerője is jól tudja, hogy az átírt oklevelek szövege különösen a névalakok hűsége szempontjából mennyi bizonytalansággal, alakváltoztatással terhes, mely különbségek az időpontok távolságával, a többszöri — elveszett vagy fentmaradt — másolásokkal csak növekednek, ezért viszonyuk problematikájában biztos kijelentéseket nemigen lehet tenni, különösképpen amikor az olyan névtéma mögött, mint amilyen a *Keán*, annyi bizonytalanság van.

Kételyemet persze nem elsősorban ilyen általános tézisekre alapozom, hanem két másik, konkrétabb kiindulású megfontolásra. Egyrésztől a nevezett helység az oklevél

szöveggörnyezete alapján viszonylag jól lokalizálható: a régi Baranya megyének a Dráva túl területén (későbbi Valkó megye) feküdt, a mai Kórógy vidékén (l. GYÖRFFY 1: 321 is). Mivel ezen az alsó Dráva-vidéken helyezkedtek el a Kán nemzetség eredeti birtokai, s származásuk legkorábbi bizonyosságai általában is ehhez a területhez kötődnek, 1251-ből adatolt „de genere *Kan*” nemzetségnevük is erre a tájra utal, a helységnév bármelyik formája pedig nyilvánvalóan nevükkel függ össze, egyáltalán nem képtelenség arra gondolni, hogy az eredeti ismeretlen oklevélpéldányban a róluk nevezett helység szokványos, természetes nevükön, *Kán* alakban fordulhatott elő, azaz *Kean*-ná csak a másolatban vált. Ezt a lehetőséget a terület egykori településtörténeti eseményei is alátámaszthatják. A törökdúlás következtében a Dráva alsó folyása síkvidékének tömény magyar lakossága kevés kivétellel elpusztult, s eltűnt a nevezett helység is, 1365-ös adata után már nem találjuk (vö. CSÁNKI 2: Valkó m.). Ugyanakkor, nagyon feltűnően kései adattal 1542-ben felbukkan Baranyában, a Pécsből északra levő hegyes-dombos vidéken egy *Kán* nevű helység (GYÖRFFY 1: 388), mely nevét máig őrzi. Ha figyelünk a dátumokra, az adott természeti és történeti viszonyokra, s tekintetbe vesszük a kor adatokkal alátámasztható baranyai településtörténeti mozzanatait, a török elől északi irányban menekülést, továbbá a mindkét helyen lehetséges Kán-birtoklást, nem horribile dictu feltevéssé a két helység lakosságának összefüggéséről beszélni. Az a magyarból és idegen nyelvekből ismert névadási jelenség pedig, hogy az átköltöző lakosság mily sok példa tanúsága szerint viszi magával korábbi helyének neveit, nem szorul külön bizonyítékra, így az észak-baranyai *Kán* község nevét, amely minden bizonnyal szintén a nemzetségnévvel függ össze, a valkói magyarság hozhatta magával.

KRISTÓ kifogásolja, hogy az 1365-ös oklevél *kean* adatát hapaxnak mondom. Szerintem kétszeresen is az: a Dráva menti helységnek ez az egyetlen adata, és más *Keán* helynév sehonnan sem ismeretes. Ami e helység lokalizációját illeti, KRISTÓ a fentebb jelzett, Kórógy melletti vidéknél tágabb környezetben véli látni a falu helyét, én az oklevélben leírtak alapján ezt semmiképpen nem tenném.

Részben az 1365: *Kean* helynévalak lokalizációjával függ össze az a kérdés, hogy miként kerülhetett volna ez a névforma — ha lett volna ott valaha ilyen — a messzi erdélyi tájról helynévként a Dráva völgyébe. Mivel persze a helynév nem választható el a Kánok nemzetségnevétől, helynevesedésének útja szükségszerűen kapcsolódik e nemzetség helyzetéhez, történetéhez. Az ominózus helynévi alak létrejötté és a szóban levő oklevél szövegébe bekerülése pusztán elvileg kétféleképpen volna magyarázható.

Az egyik lehetőség szerint a névforma spontán, népi nyelvi fejlődés útján jött létre vagy úgy, hogy a nemzetség az egykori *Keán* vezér névalakját Erdélyből változatlanságát megőrizve hozta magával nyugatra; vagy úgy, hogy a baranyai Kánoknak az erdélyi *Keán* vezértől független, eredeti *Kán* neve **Kéán*-féle táji nyelvi változatában helynevesedett itt. Az előbbi *Keán* mondai létének, neve nemzetségnévként folytatásának, valamint a Kánok erdélyi származásának több mint kétséges volta teszi teljesen valószínűtlenné; az utóbbinak a *Kán* nemzetségnév baranyai szokványossága, *Keán* változatának az oklevél hapaxán kívül teljes itteni ismeretlensége, valamint egy *Kán* > *Keán* alakfejlődésnek itteni spontán nyelvi változással kizárható volta az elháríthatatlan akadály.

Marad csupán egy további lehetőség: az ominózus oklevéladat irodalmi szintű, mesterséges névadás eredménye. Ez a tényállás hozta képbe előttem Ákos mester közvetett szerepének ez ügyben is felmeríthetőségét. Persze csak közvetett részvételről lehet szó, mivel az oklevél-előzmény keltekor, 1226-ban Ákos még csak ifjúkorát élte, 1365-ben pedig már rég halott volt. Vitacikkének egy későbbi részében KRISTÓ azt veti fel, hogy az 1000 körüli erdélyi események főszereplőinek (tőle említett

ten Karoldnak, Dobokának, Keánnak, Belyödnek, Kulánnak, Szoltánnak, Gyulának, Saroltanak) hagyománya folklorizálódott, s orális szintről jutott el a XIII. század írásbeliségéig. Ehhez az egész folyamathoz szerintem a legtöbb szereplő esetében súlyos kétségek férnek ugyan, de láthatóan vitapartnerem is az írásbeliség szerepének irányában keresi a *Keán* névalak feltűnésének is a biztosítékát. Ezért kevésbé értem a Keán-probléma itt tárgyalt helynévi vonatkozásában Ákostól mentesítésének törekvését. Ákos mester volt ugyanis a XIII. század írásbeliségének az a tényezője — nemcsak a gesztairás keretében —, akiről, mint tárgyaltuk, jól bizonyítható, hogy a Kánoknak nemcsak közeli ismerőse, hanem elkötelezett híve is volt. A Kánok történetében a Keántól leszármazás gondolatát a XIV. századi írástudó, oklevélíró klérus közegeben a maga személyes tekintélyével vagy éppen a krónikakompozíciók interpolációinak félreérthetetlen *Keán*-emlegetésével Ákos sugalmazta elsősorban. Miért volna teljesen kizárható az a lehetőség, hogy a tárgyalt oklevél 1365-ben átirója, egybeállítója az országos hírű Kán nemzetség történetét ebben az Ákos-féle interpretációban ismerte, és a kérdéses falunevet akár minden személyes érdek, tudatos szándék nélkül is ehhez az érdekes, „történelmi” névalakhoz igazítsa? Ákos magiszternek Keán körüli buzgalmát ismerve nem hiszem, hogy ez a KRISTÓ minősítése szerint „krimiszzerű ötlet” krimihez hasonlíthatóbb volna, mint Keánt X. századi dél-erdélyi bolgár uralom fejeként elképzelni. — Természetesen a tárgyalt oklevél 1226-ban kelt eredetijében a *Keán* változat irodalmi úton megjelenése többféle kronológiai okból még kevésbé volna magyarázható, a helynév orális terjedés útján Baranyába kerülése pedig egyáltalán nem.

1240-ben kelt az a másik oklevél, amelyben a *Keán* névalak szintén felbukkan. Az irat arról szól, hogy IV. Béla az akkor már halott Gyula bán (Gyula Magnus) Borsod megyei, tardonai birtokát elajándékozta. Az oklevél „de genere *Kean*”-járól tőlem mondottakat KRISTÓ minden vonatkozásában, négy tételre bontva elutasítja.

Erre az oklevélre vonatkozóan a köztünk levő vita leglényegesebb pontja, melyből jórészt a másik három is következik, a *szöveg quondam* szavának értéke. Tudós társam szerint a „Jula Banus quondam de genere *Kean*” szövegrészt félreértem azzal, hogy a *quondam*-ot ’hajdan, régen, egykor’ jelentéssel értelmezem, holott az egyszerűen ’néhai’-t jelent a latin oklevélszövegben, *Julá*-ra és nem a nemzetségre vonatkozik, ezért ő maga „Kean nembeli néhai Gyula bán”-ról beszél. Szerintem éppen KRISTÓ az, aki téved a dologban: a *quondam* nem melléknév, hanem határozószó, a szerkezetben nem a *Jula Banus* jelzője, hanem a *de genere Kean*-t célzó korjelölő határozó ’hajdan, régen, egykoron’ jelentéssel, így a szöveg értelme ’Gyula bán, egykoron a Keán nemzetségéből (valóan)’. Minderről tanúskodik a *quondam* etimónja, határozószónak megfelelő morfológiája, mind a klasszikus, mind a középkori latinban rendszerint mondathatározói használata és a tárgyalt szövegben szórendi helyzete. E grammatikai probléma feszegetése első pillanatra talán szörszálhasogatásnak látszik, pedig a vitatott esetben nagyonis fontos a pontos szövegértelmezés, tudniillik a hajdanán Keántól származó nemzetségről van szó, e nemzetség ősiségéről, nem pedig közvetlenül Nagy Gyula 1240 körül viselt nemzetségnevről. Olyasféle ez, mint krónikáink *Arpad de genere Athile* megjelölése, melyben nem lehet ómagyar nemzetségnevet keresni (vö. még: „vgek de genere magog regis”, „vgek de genere athile regis”, „alium ducem de genere athile regis descendiffé” stb.: An. 3., 8., 10.). Gondolom, KRISTÓ azért ragaszkodhatik a „néhai Gyula bán” fordításhoz, mert a *quondam* használatában, értelmezésében a maguk közönséges ismertségével megtéveszthették Anonymus prológusa *quondam*-jának sorozatosan hibás vagy talán a geszta kronológizálását célzó, szándékosan téves fordításai: a „néhai jó emlékü, dicsőséges Bélának ... jegyzője” kitélet, melyet csak WESZPRÉMY LÁSZLÓnak új gesztafordítása hozott helyre „... e g y k o r o n jegyzője” megoldással, jó érzékkel észrevéve a geszta kormeghatáro-

zása szempontjából alapvetően fontos, ám az előzmény-fordításokban grammatikailag és tartalmilag egyaránt elkövetett hibát.

KRISTÓ nehezményezi, hogy az oklevélben Nagy Gyulához, pontosabban a Kánokhoz kapcsolt *Kean* formát nemzetségnévként is egyedülállónak mondtam. Pedig az ímént tárgyalt, a maga nemében egyetlen *Kean* helységnévhez hasonlóan hapax ez is, nemcsak a Kánokra származási utalásként, hanem akár a Kánokra ténylegesen használt nemzetségnévként is, hisz e nemzetségnek „de genere *Kan*” megjelölése sehol másutt nem helyettesítődik *Kean* formában. Egyébként is a nemzetségnév használatában e formai egyetlenség mellett ez az oklevéladat az egyetlen *Kean*-os adat volna az első (!) előfordulás, hiszen — láttuk — a valóságos nemzetségnévi „de genere *Kan*” csak 1251-ben jön elő, a baranyai Kánokra vonatkoztatva. KRISTÓ szerint az 1251-es adat hitelesíti a Kánoknak 1240-ben *Keán* nemzetségnéven szerepeltetését, az 1240 és 1251 között csekély időtávolság miatt is. Én azt nem vitattam, bár adatok nem igazolják, hogy a Kánok már 1240-ben is viselhették nemzetségnévüket, de itt nem erről, hanem a „pseudo”-nemzetségnév *Keán* formájának a nemzetségnévi sorban is feltűnő elsőségéről van szó. — Ugyancsak az 1240-es *Keán* alak okleveles igazolását látja KRISTÓ abban, hogy 1226-ban már ilyen alak fordul elő helynévben (l. előbb). De itt meg az a baj, hogy konkrét adat a helynévi formára csak 1365-ből van, és ennek kétségeket kizáró 1226-os létében mindenekelőtt hinni kell.

Az 1240-ből való *Kean* „pseudo”-nemzetségnévvel kapcsolatban fölvettem, hogy e formával az oklevélíró feltűnően és tudatosan hangsúlyozni akarta a Kánok ősiségét, a legendás névvel egyezését, ami Ákos mester felfogása irányába mutathat. KRISTÓ ezzel szemben két ellenvetést is tesz. Szerinte Ákos nem lehet benne az ügyben, mert az oklevélíró Gyula bánnal szemben látható ellenérzülettel viseltetett, mivelhogy a bánnak a király elleni bűneit, árulását az oklevélszöveg nagyon kiemeli. Úgy vélem, ezek a valóban ott levő kitételek a királyi oklevélből Nagy Gyula kegyvesztése után kevés idővel szinte hivatalból sem hiányozhattak; de hogy az író szimpátiája rejtetten mégis ott bujkál a szövegben, az azért kicsendül abból a megjegyzéséből, hogy a birtok népe nosztalgikus emléket állított a bánnak, vagy hagyott meg ilyenek. — Továbbá azzal is érvel partnerem, hogy 1240-ben Ákos még nem volt királyi szolgálatban, ezért nem fogalmazhatta az oklevelet. Hogy Ákos magiszter írta volna az oklevelet, azt én sem állítottam, nem is állíthatam volna: a scribát nem ismerjük, az oklevél tartalmáért felelős kancellistát azonban igen: „per manus Magistri Benedicti Prepositi Albensis” (ÁÚO. 7: 102). Csak annyit mondtam erről az ügyről, hogy az oklevél beleesik Ákos működési idejébe, valamint hogy a Keán—Gyula kombináció az ő Keán-felfogására vall. Hogy Benedek prépost kapcsolódott-e és hogyan Ákos ismerősi köréhez, azt nyomozni bajos volna, ha nem lehetetlen. Az viszont tudott dolog, hogy Ákos a harmincas években Kálmán herceg szlavóniai udvarában, majd 1235-től pesti plébánosként magas értelmiségi körben, tudós klerikusok sorával érintkezett, s szerzett ott személyes ismeretségeket, tudásával tekintélyt. GYÖRFFY és MÁLYUSZ kutatásaiból azt is tudjuk, hogy a felsőbb klérus tagjai között e korban már erősen felkelt az érdeklődés a magyarok eredete, története iránt, amibe bőven beletartozott a nemzetségek előzményeinek ügye is. Mindenesetre talán nem véletlen, hogy akár Benedek prépost, akár más a tárgyalt *quondam* kitételrel, tendenciózusnak látszó igyekezettel nem a *Kán*, hanem az oklevelekben ismeretlen, „Ákos-féle” *Keán* formát illesztette az iratba. Ez tény, az erre való figyelésnél többet ugyan nem tehetünk, de a képzelgésnél talán többről van itt szó.

4. Azon öt személy között, akiket KRISTÓ szerint ki akarok iktatni a magyar történelemből, ott van *Belyöd* és *Kulán* is. Mivel a krónikában mindkettőjüknek csak epizód-

szerep jutott, könyvemben viszonylag kevesebbet szoltam személyükről és nevükről. Sommás véleményem valóban az róluk, hogy Ákos magiszter találmányai, a leírt cselekmény, Géza és Sarolt házassága abban az időben szokásos, minél szélesebb névi körítésének, hitelesítésének érdekében. Sokkal többet Belyödről és Kulánról most sem tudnék mondani, legföljebb az utóbbinak az elmaradt névmagyaroztatát kísérelhetem meg némileg pótolni. Előbb azonban KRISTÓnak e nevekkal kapcsolatos két általánosabb kérdésfölvetésére kívánok kitérni.

Vitatársam arra figyelmeztet, hogy a hiteltelenítesem tárgyát képező névcsoport problematikájának súlya van, nem szabad őket a magyar történelemből egyszerűen kiiktatni, törölni. Én e „történelemből kiiktatás”-féle fogalmak és terminusok használatát a tudományos megismerés síkján sem tartom szerencsésnek, mert a történeti valóság feltárási folyamatára nézve magában hordozhatja egyes kérdések érzelmi alapon kezelésének veszélyét, illetőleg gátolhatja a tudomány elengedhetetlen kellékében, a kritikában az antitézisek érvényesítését. De nem tartom szerencsésnek magának a történeti valóságnak a szemlélete szempontjából sem, mert sohasem létezett cselekmények és személyek mindenkor benne vannak, maradnak adott idők társadalmi tudatában, amely ugyancsak történelmi realitás, a magyar múlt szellemi műveltségének része. Hogy témánknál maradjunk, krónikásaink bármilyen, sohasem létezett történéseket, neveket írtak is meg a X. századra nézve, a XIII. század szellemi kincsében ott voltak, akkori, sőt részben későbbi értelmiségünk eszmevilágának alkotóelemeiként, tehát a magyar történelemből kitörölhetetlen tartalomként. Mindez szervesen összetartozó problematika, kezelni csak együttesen lehet.

KRISTÓ azt mondja továbbá, hogy én Anonymusnak megvallottan tőle is elfogadott névi eljárás módjait többi történetírónkra is kiterjeszteni kívánom, noha az előbbi az utóbbiakra nem általánosítható. Annyit ezen mindenképpen helyesbítenem kell, hogy a történeti hitelességet illető kétségeimet csak XIII. századi krónikásainkra, sőt konkrétan csak Ákosra vonatkoztatom. Mászt nem is nagyon tehetnék, hiszen mint ismeretes, Kézai a krónikaegyüttes magyar történetének szövegét kivonatolta, önálló névadása sem annyira meghatározó, hogy összevetési alapként számításba jöhetne. Vitapartnerem szerint az anonymusi gyakorlattal szemben, ahol a Mester saját gyönyörűségére általa megteremtett figurákkal kívánta benépesíteni a pergament, középkori történetíróink túlnyomó része mégiscsak az igazat, a valót akarta leírni, miként azt Ákos is tette. Nyilvánvaló, hogy amikor e téren hasonlóságokról és ellentétekről beszélünk, nem szabad számításán kívül hagynunk a P. mester és Ákos mester munkája közti műfaji különbségeket (geszta — krónika) és persze azt sem, hogy Ákos az anonymusi személyi és névi anyagot már felhasználhatta. Mindezek beszámításával sem látom, mért kellene e téren alapvetően más mércével mérnünk. A két magiszter írásművét csak néhány évtized választja el, de még e nem komolyan számba jöhető időkülönbséget is bőven áthidalja körülményeik, műveltségük, történelmi érdeklődési körük, társadalmi közegük nagyfokú azonossága, mely névadási elveik cezúraserű változását aligha idézhette elő. Történeteik leírásában mindketten erős névi anyagiánnyal küszködtek, melyet csak tetézt az a műfaji hagyományokból fakadó kötelezvény, hogy a cselekményeket személyeknek, a személyeket pedig neveknek nagyon szoros tartozékként kell megjeleníteniük. Ezt a közös gondot Ákos sem oldhatta, szerintem nem is oldotta meg saját névi kreációk, pontosabban innen-onnan fölcsipegett személynevek alkalmazása nélkül. Mint ahogy azt a véleményt sem osztanám, hogy Anonymus könnyedebben, a hitelesség látszatára kevésbé adva, ötletei igazságtartalmában kevésbé hive adta volna neveit, mint ahogy Ákos a saját terepén tette. Miért kellene például egy jottányival is hitelesebbnek, igazmondóbbnak tartanunk Ákos hétvezér-névsorát P.

mesterénél? Márpedig jelölt—jelölő viszonyában mindenképpen jócskán vannak közöttük egyedi néveltérések.

Mindenesetre Ákos mester *Belyöd*-je és *Kulán*-ja ugyanúgy magán hordja a szóban levő interpoláció tartalma megkövetelte kényszerű névalkotás jegyeit, mint P. mester ilyen helyzetű személynevei; nincs okunk arra, hogy a történelmi hitelesség vagy hiteltelenség szempontjából a két magiszter névadási módját szembeállítva ezeket a történelmi valóságtartalom megtestesítőinek jelentsük ki. *Belyöd* névadási hátterére könyvemben megkíséreltem magyarázatot adni, mert Ákos krónikáirói kényszer szülte helyzetében ennek okát láttam; más kérdés, hogy névátviteli elképzelésem (< *Beled* helységnév) helyes-e. *Kulán* névvel ezt az itt is fentálló szükségszerűség ellenére sem tettem, sőt török etimónjának semmivel alá nem támasztható, vad ötletet ugyanúgy elvettem, mint GYÖRFFY gondolatát a *Kalán* nemzetségnévvel való azonosságáról. Most álláspontomat annyiban módosítom, hogy GYÖRFFY ötletét fontolgatva talán mégis lehetségesnek vélem: Ákos a *Kalán* nemzetségnévet használta fel X. századra tett személyének megnevezésére. A feltevés megokolására persze messze nem volna elég arra utalnom, hogy a krónika *Kulán* írásmódú alakja az időt és Ákos magiszter jelölési rendszerét tekintve nemcsak [u]-s, hanem [o]-s, *Kolán* kiejtéssel éppúgy olvasható. Sőt az is csupán általános támaszték lehetne, hogy Ákos a nemzetségek múltja felé igen nagy érdeklődéssel fordult. Sokkal fontosabb és főként konkrétabb mindezeknél, hogy Ákos magiszter igen közeli kapcsolatban volt a Bor(Bar)—Kalán nemzetség tagjaival (I. GYÖRFFY i. m. 173—4), akik nemzetségnevét vagy kicsit másítva (*Kulan*), vagy a korabeli kiejtés nyílt : középzárt váltakozására hagyatkozva megörököltette. Hogy ez a visszavetítési lehetőség fennállhat, talán jelzi, hogy Bor személy- és nemzetségnév bukkan föl a krónikakompozíciónak Álmos visszamenő genealógiája felsorolásában is (SRH. 1: 285). Közeli ismerős nemzetségek nevének múlt hőseiként való megjelenítése maga is erős Anonymus-reminiscencia, és persze Ákosnál is névhiánybeli kényszer, valamint az írás erejével elérhető nemzetségi megtisztelés egyszerűsége. Ebbéli lehetséges magyarázatom, amely legalábbis Ákos-korabeli személyes kapcsolatokkal és krónikáirói névadási gyakorlattal megtámogatható, természetesen nem tartalmazza GYÖRFFY *Kulán* = *Kalán* ötletének azt a részét, hogy a krónikaegyüttes *Kulán*-ja a Bar-Kalán nemzetség valódi őst örököltette volna meg, ennek az idő és a tér eltérései ellentmondanak; egyszerű, szokványos krónikáirói fogásról lehet itt szó csupán, miként *Kulán* társára, *Belyöd*-re vonatkozó magyarázatomban is ilyesmire gondoltam.

5. A magyar történelemből általam kiiktatandó személyként KRISTÓ ötödiknek *Erdéelvi Szoltán*-t hozza föl. Szoltán a krónikában is, különösen pedig vitapartnerem fel-fogásában Erdély korai történetének egyik kulcsszereplője, akinek hiteles vagy hiteltelen volta mindenképpen komoly figyelmet érdemel. A hozzá fűződő problematika két, egymással összefüggő részre bontandó.

Ákos magiszternek az a betoldása, amelyben Erdéelvi Szoltán személye és neve felbukkan, tartalmi zavarosságával, ellentmondásosságával alig marad el a Keán—Belyöd—Kulán-féle epizódtól. Mindenekelőtt feltűnő benne az a logikai bukfcenc, hogy István proavusát, tehát előtte élő nemzedéke tagját nevezi ki Erdély urává, KRISTÓ meghatározásában gyulafehérvári ispánná. Tetézi a szöveg ellentmondásosságát, hogy bármiként nevezzük is a titulust, Istvánnak a krónikákban általánosan tartott bölcsességével aligha fér össze háborús idők után, felelősségteljes, perspektivikus feladatra (vö. „qui postea hereditavit illas partes Transsilvanas”, „super gentes opulentas”: SRH. 1: 315—6) ilyen agatyan kinevezése. Ákos maga is érezhette az ellentmondást, alighanem ezért emelte ki még „utóiratként” is Szoltán „antiquissimus” voltával együtt, hogy az még Szent István korát is meg tudta érní. Alighanem igaza lehet MÁLYUSZNAK (V. István kori geszta 51),

aki ez ügyben arra gondol, hogy Ákos mester Árpád fiának, Szoltának/Szoltánának a felmerült emlékét hozta anakronikusan későbbre. Az interpoláció egészére nézve is egyet kell értenem GYÖRFFYVEL, aki azt írta: „ennek a beszúrásnak semmi történeti hitelt nem kell adnunk” (i. m. 169). Nem szoktam nézeteimet szakmai tekintélyekkel erősítgetni, az előzőekben sem tettem ezt korábbi szakirodalomra hivatkozásokkal; itt azonban — az eddig tárgyaltakkal jórészt ellentétben — inkább a Gyulákhoz mérhetően fontos erdélyi történeti személyiségről lévén szó, talán nem érdektelen, hogy nem egyedül én forgattam fejemben „kiiktató” gondolatokat e kérdésben sem.

KRISTÓ erősen kifogásolja, hogy Ákos az *Erdéelvi Szoltán* név használatáról „éppenséggel ordít az anakronizmus” kitételrel nyilatkoztam. Megvallom, csodálkozom a magyar történeti névtannak oly sok jeles szolgálatot tevő szerző ezen véleményén. Nem tudok arról, hogy bármelyik korai krónikánkban szereplő személye neve ilyen típusú magyar nyelvi formában, efféle szerkezetben, ilyen névsorrendben, ilyen morfológiájú jelzői taggal volna található. Itt nem csak arról van szó, amit vitatársam pedzeget, hogy tudniillik nem esik azonos megítélés alá a X. századra vagy a XIII. századra vonatkoztatva leírt személy neve. Hanem arról, hogy semelyik minőségében: sem a képzelt alak életének idejére, sem a névleírás idejére nem illik ilyen név az adott szövegbe. Még egy megfelelő **Zoltan Ultrasilvanus/Transsilvanus* vagy **Zoltan de Ultrasilvania/Transsilvania* is kirírna e szövegből. De bontsuk a névszerkezet elemeit részekre.

A *Szoltán* név elvileg a Mesternek két meggondolásából is pennája alá kerülhetett. Könnyen lehetséges MÁLYUSZ említett gondolata, hogy tudniillik mintegy évszázados kronológiai tévesztéssel Árpád fiának emlékét „elevenítette” képzelt személyének nevévé, krónikásainknál az efféle időeltolódások általában nem képeztek túl nagy gondot. Lehetett ez annak a jele, hogy Ákos — egyébként érthetően — nem volt eléggé tisztában a X. század kronológiai és genealógiai viszonyaival. De számításba vehető egy másik névadási lehetőség is: a Magiszter egyszerűen csak erdélyi vonatkozású nevet akart adni szereplőjének, saját korából véve a példát a *Szoltán*-ra. Az egyelemű *Szoltán* név ugyan viszonylag ritka volt a magyar középkorban (l. pl. 1268: *Zoltani* gen.: ÁÚO. 3: 195), s adatainak egy része is lokalizálhatatlan, de az kétségen felül áll, hogy a székelységhez erősen kötődött. Elsősorban a székelységnek abból a részlegéből mutatható ki, amely viszonylag korai időktől kezdve a (Gyula)fehérvár körüli átjárókat őrizte, személynévi és helynévi nyomai a Kézdi patak völgyétől délkelet felé a mai Székelyföld déli részéig szépen megmutatkoznak (l. pl. 1349: *Zoltangypew*: GYÖRFFY 2: 202). E székely *Szoltán*-oknak persze csak a név etimónjában van közük az Árpádokhoz. Hogy Ákos ominózus személye nevében a *Szoltán*-t szerepelteti, esetleg alátámaszthatja az ő, más kritériumokkal is megtámogatható (Gyula)fehérvár vidéki ismeretét, ha talán nem is személyesen tartózkodás, de például a Kánok közlése révén is.

A névegész főkérdése, s egyúttal a névadás legjellemzőbb anakronizmusa persze az *Erdéelvi* névrész. Kezdjük azon, hogy Ákos elvileg kétféle szemantikai alapon adhatott Szoltánnak *-i* képzős, *Erdéelvi* jelzőt: ha névadásában a képzővel Erdélyből való származást akart jelölni, vagy ha az odakerülés, illetőleg az ott uralkodás tényét akarta ilyen módon utólagos ragadvánnyal megerősíteni.

Az első lehetőséget valószínűleg ki lehet zárni, tudniillik Szoltánt mint az Árpád-ház igen közeli és régi tagját Ákos aligha állíthatta volna be erdélyi születésűnek, hiszen ez az ellenséges Gyula-családhoz sorolást is jelenthette volna. Továbbá név- és képző-élettani szempontból sem fogadható el ez a variáció, ugyanis azok a kételemű névi szerkezetek, amelyek helyi család hagyományra, származási helyre utalnak, a Magiszter idején még fehér holló számba is alig mehettek: az oklevelek *de* + helységnév típusú személy-megjelöléseinek magyar *-i* képzős megfelelői a XIII. század utolsó

harmadában kezdenek feltűnedezni (l. tőlem: Régi m. szn.-adás 10). Konkrétan pedig az 'erdélyi, Erdélyből származó' jelentésűekre ragadvány- és családnévi vonalon csak 1413-ból találjuk első példájukat: *Erdely* (KÁZMÉR, CsalSz. 330—1). — Maradna a helyi ottelevést, szereplést, birtoklást kifejező *-i* képzős névi előtag lehetősége, amelyre tulajdonképpen a szöveg is utalni látszik („ideo vulgariter sic dici solet: Erdeelui Zoltan”: SRH. 1: 316). Itt meg az is baj, hogy a szöveg szerint a nevet nem a király adja az Erdélybe küldés céljának egyedüli ismeretében, hanem Szoltánra odakerülése után környezete ragasztja rá, ott viszont e név nem válhat egyedileg meghatározóvá, ahol mindenki 'erdélyi'. Ákos mester *-i* képzős melléknévből alkotott névadása tehát egyfelől nem lehet preconcepciózus sem, másfelől identifikáló sem. Ilyesféle neveknek nem is igen van konkrét nyelvi példájuk.

Nem lehet tehát kétséges, hogy az *Erdélyi Szoltán* név mint nyelvi formáció ki-lóg a korai magyar névadásból és főként a krónikából: Ákos mester művi találmánya, éppúgy, mint a mögötte lévő személy is. Más kérdés, hogy Ákos milyen megfontolásból cselekedte ezt. Ebbe belelátunk persze meglehetősen bajos. Annyi alighanem nyilvánvaló, hogy e névadással is az egész ügy erdélyiségét, Gyulához, Keánhoz való időbeli és területi kötöttségét kívánta hangsúlyozni. Hogy ezen felül névi-nyelvi műveltségéhez kevésbé illő, különleges, anakronikus szerkezettel élt, arra talán megkockáztatható, hogy ezt sem véletlenül, hanem tudatosan, sajátos stílusjegyként tette. Korai krónikásaink eszmevilágában érthetően erősen munkált az a törekvés, hogy a homályosan, hiányos forrásokból ismert múlt valós vagy képzelt cselekményeit kényszerűen kitalált személyekkel, illetőleg ezeket megtestesítő nevekkel hitelesítsék, különféle, ügyesen alkalmazott írói eszközökkel élve. Ennek egyik módja az egykori névadás megtörténetének okára, körülményeire hivatkozás. Esetünkben Ákos a régmúlt hiteles tanújaként az egykori közsokásra („sic dici solet”) utalást, valamint a népi nyelvi szinten történő emlegetést („vulgariter”) választotta, mely utóbbit ő ugyan meglehetősen ritkán alkalmazta, de ez annál inkább megerősítő, kiemelő jelleggel hatott a szövegben, feledtetve az olvasóval az anakronizmus és a logikátlanság tényét is.

6. Merseburgi Thietmar a kortársi magyar vezetőréteg négy személyét említi Chroniconjában: *Waic* (István király), *Procu* (Gyula), *Deviux* (Dzsécsa/Géza), *Beleknegini* (Sarolt). Ezek közül könyvemben a Gyula-kérdés epizódjaként csak *Prokuj*-jal foglalkoztam valamennyire is érdemlegesen, a *Beleknegini* nevet *Prokuj* analógiájaként, még érintőlegesebben hoztam föl, *Vajk*-ról csupán jegyzetben tettem futó megjegyzést, *Deviux*-ról pedig, mivel Thietmar a fejedelem ismert nevét közölte, nem tartottam szükségesnek szólni. KRISTÓ GYULA azt mondja, hogy az említett szereplők második nevét elvitattam. Hogy erre a megállapításra juthatott, az az én hibámból is fakadhat, mert szűkre fogott mondanivalómat nyilván nem fejtettem ki kellően vagy éppen félreérthetővé tettem. Most ezért is kénytelen vagyok, ha persze itt is korlátozott térben, pótolni a mulasztottakat, már csak azért is, mert az eddig tárgyalt költött személyekkel szemben e körben hiteles, élő személyekről van szó, akik ráadásul a magyar történelem fontos szereplői.

Mindenekelőtt arra kell utalnom, mért figyeltem föl külön a merseburgi püspök névi eljárás módjára. Az említett személyek nemcsak korukban voltak helyzetüknél fogva közismertek, hanem nevük a korai hazai és részben külföldi történetírás produktumaiban is jócskán szerepel. De mindig csak általánosan ismert, egyetlen nevükön, a Thietmar emlegettén s o h a s e m ! A püspök viszont nemcsak hogy a többi forrásból ismert nevüket nem használja, hanem szláv nyelvi formáknak megfelelő nevükön nevezi meg őket. Ráadásul a főpapról tudni lehet, hogy legalább egy szláv nyelvet biztosan beszélt, ez min-

den valószínűség szerint anyanyelve, vagy legalábbis második anyanyelve, a szorb volt; szlávágát születési helye és főként névhasználata meg ahhoz fűzött megjegyzései támasztják alá. Mindezek alapján merül fel a kérdés: oly lehetetlen dolog-e az, hogy ez ügyben — amint én gondolom — nemcsak véletlen egybeesésről lehet szó, és a püspök nemcsak pusztá adatközlője ennek az egyenként is kivételes nevű csoportnak, hanem a nevek együttes problematikája is további magyarázatot kíván. Meggyőződésem, hogy ezt a tudomány részéről is keresni szükséges, az más dolog, hogy esetleg nem lehet minden részletének a nyitjára jutni.

Két körülményt mindenképpen le kell szögezünk. Merseburgi Thietmar tudatában volt a magyar viszonyoknak, mégpedig aligha elsősorban külföldi, írott forrásokból, hanem közvetlenebb, hazánkban való értesülésekkel. Hogy ebben közrejátszott-e a területi környezetbe került 3. Gyula tájékoztatása, az felvethető ugyan, de nem bizonyítható; az viszont kétségtelennek tűnik, hogy a szóban levő nevek viselőinek dolgait a lényeges vonásokban ismerte, mint ahogy nyilván ismerte otthon, általánosan használt nevüket is, mégsem írta le sem Gyulát, sem Saroltét, sem legalábbis az egyházi nyelvben így használt *Stephanus*-t. Ugyanakkor nemigen férhet kétség hozzá, hogy egyik név sem fordítás Thietmarnál, hiszen számára megfelelőik — a *Stephanus* (vö. görög 'koszorú') feltehető kivételével — szemantikailag vagy éppen etimológiailag értelmezhetetlenek lettek volna. Így a tőle alkalmazott megnevezéseket illetően csak a személyükről, tulajdonságaikról, helyzetükről rendelkezésére álló ismeretekre támaszkodhatott. Gyula/Prokuj esetében ez — mint már utaltam rá — személyes érintkezés vagy nagyon közeli, helyi forrás (Boleslav udvara, környezete) is segítségére lehetett, *Beleknegini* és *Vajk* esetében azonban csak Magyarországról kisugárzó hírnevük jöhet számításba.

De vannak e nevek körül konkrét szemantikai problémák is. 3. Gyula neve török méltóságnévből igen korán valódi magyar személynévvé vált; apja után kapott *Gyula* nevét, melyet a krónikások többszörösen megerősítettek, nyilván gyermekora óta viselte. Thietmartól feljegyzet *Prokuj* neve szláv eredetű összetétel, jelentése 'elhagyott, megmaradt nagybátya' tipikusan ragadvány jellegű, csak élemedett korban viselhető „beszélő név”. E nevet, mely kétségbevonhatatlanul unokaöccséhez, az őt fogságba vető, majd száműző Istvánhoz való viszonyát tartalmazza, Magyarországon nem kaphatta. Nem csupán azért, mert hazai források nem ismerik, hanem éppen jelentése miatt sem. Most hagyjuk azt, hogy a fehérvári Gyulák udvarában nem föltétlenül lehetett névadó szerepű a szláv nyelvi milió; de erdélyi szláv környezetben nem is nevezhették volna így, hiszen csak onnan elkerülve, Istvántól számkivetetten ragadhatott rá ez az elnevezés. Magyarországra hurcolása, illetőleg börtönbe vetése sem igen lehetett alkalmas tényező szláv névadás megtörténte. Az országon kívülre, szláv (cseh-lengyel-szorb) nyelvi környezetbe kerülve viszont pontosan illett rá ez a ragadványnév.

A *Beleknegini* név esetében is van bizonyos hasonlóság az előbbihez. 2. Gyula lánya a *Sarolt* nevet, mely MELICH szellemes magyarázata szerint török, bár korántsem bizonyosan bolgár-török eredetű (vö. LIGETI, TörKapcs. 534), még Fehérvárott, gyermekkorában kaphatta. Az azonban már több mint kétséges, hogy ennek az etimonja szerint 'fehér/szőke hermelin/ fiatal nő' jelentésű, de már a magyar nyelv hangtörvényeihez igazodott névnek bármi közvetlen köze lenne Thietmar *Beleknegini*-jéhez, pláne hogy annak mint szláv nyelvi összetételnek a 'fehér/szép fejedelemnő' jelentésére a legjobb esetben is csak a nyelvek közti párhuzamos névadás szép példájával állhatunk itt szemben. A merseburgi püspök Saroltot — szövegéből kitetszően már a *Prokuj* névhasználattal azonos időben — tisztéhez és hínevéhez illő néven, nyilván a róla kapott értesüléseknek megfelelően nevezi meg, a szláv nyelvi névadás tényének külön hangsú-

lyán túl olvasói számára nyilvánvalóvá téve az elnevezés szemantikai alapjait is: „Beleknegini id est pulchra domina Sclavonice dicta” (GOMBOS 3: 2203).

Szerfölött kétséges tehát, hogy e két név keletkezésének, illetőleg alkalmazásának nyelvi közege a magyarországi, közelebről az erdélyi szlávtságban volna keresendő. Más lehetőségünk tehát nemigen van, mint Thietmar von Merseburg körül kereskedni. *Prokuj* és *Beleknegini* dolga azonban a Chronikonban együttes megjelenés kivételével a püspök nyelvi szerepét tekintve alighanem szétválík. Mivel 3. Gyula azon a nyugati szláv területen kapott menedéket, nyert el hivatali funkciót, élte le feleségével együtt további életét, amely a püspöknek is születésénél fogva nyelvi közege volt, valószínűbb, hogy innen, szláv élő nyelvi névadás révén nyerte el rá illő ragadványnevet, és a püspök ennek a már szociálissá vált névhasználatnak inkább csak írott nyelvi fölhaználója, közvetítője lehetett. E vonatkozásban tehát pontosítanám azt a korábban fogalmazott kitételemet, hogy a *Prokuj* név Thietmar „saját művi alkotása”, hiszen talán jobb, ha azt mondom: írói alkalmazása, bár továbbra sem zárnam ki teljesen azt a lehetőséget, hogy pontos magyarországi értesüléseit, szlávósító névszokását és nyelvi tekintélyét számításba véve esetleg mégis ő volt e név szülőapjaként annak elterjesztője is. A lényeg azonban nem ezekben a névadási és névterjedési árnyalatokban van, hanem abban, ami a *Gyula* vagy *gyula* kérdést alapjaiban is érinti: a *Gyula* és a *Prokuj* tulajdonnév nem funkcionált, nem is funkcionálhatott szinonimaként egyazon szociális—nyelvi környezetben; a *Gyula* személynév volt, nem tisztségnév, *Prokuj gyula* emlegetése mind a nyelvi közeg, mind a névi tartalom szempontjából fából vaskarika. — Thietmár *Beleknegi*-jénél viszont a név szlávúsága mellett aligha lehet kérdéses annak írott és nem beszélt nyelvi volta, mivel ez a főpap nyilvánvaló írói, művi alkotása, hírnevi alapon „sclavonice” értelmezése.

A legkényesebb eset kétségkívül Thietmar *Vajk* hapaxa. Mindenekelőtt azt kell hangsúlyoznom, hogy István királynak e néven említéséről nemcsak azért szóltam, ha csak érintőlegesen is, *Prokuj*-jal és *Beleknegi*-vel egy sorban, egy problémaköteggben, mert a merseburgi püspök szövegében együtt szerepel velük, hanem azért is, mivel nagy valószínűséggel ugyancsak szláv eredetű név. Szövegéből kitetszően KRISTÓ nyilván ez utóbbit helytelenítette. Itt nincs elegendő hely álláspontom részletesebb megokolására, különben is e láthatóan kényes névszarmaztatási kérdés a magyar nyelv- és történettudomány története egyes jellegzetes fázisaiba kellő beágyazás nélkül nehezen tárgyalható. Mégis néhány ide vágó megjegyzést nem kerülhetek ki.

Szakirodalmunkban évtizedek óta máig közhelynek számít első királyunk *Vajk* nevének török eredete. Pedig nem volt ez mindig így. Például modern történeti névtudományunk megalapítójának és kiválóságának, MELICH JÁNOSNAK (MNY. 2: 53) is jó volt még a századelőn e név szlávból való magyarázata: < R. lengyel *Vajk*, becéző személynév. De tudományunk másik nagy alakja, GOMBOCZ ZOLTÁN (VÖ. MNYTK. 16. sz.) sem sorolta szent királyunk világi nevét régi török személynéveink közé, dacára annak, hogy az István király *Vajk* nevével kapcsolatban később tudományos „slágerré” vált török és magyar *Baj* (< tör. *baj*, *bajan* ’gazdag’, ritkábban ’gazdag, hős, vezér’) személynévet és családját tüzetesen számbavette (uo.: 45—6). Aztán a Trianon után kialakult jellegzetes névtani felfogásnak megfelelően NÉMETH GYULA (HonfKial.¹ 293—4, ²281—2) mégis így „fejttette meg” e nevet: tör. *baj* ’gazdag stb.’ méltóságnév + m. *-k* kicsinyítő, magyarázatában GOMBOCZOT mint ennek a *Vajk*-kal való „összevetőjét” (?) emlegette, s magyar, valamint oszmánli (!) *b > v* hangváltozásra hivatkozott. Azóta az elfogadás (nem-bolygatás?) csendje uralkodik a név körül, csupán RÁSONYI LÁSZLÓ (ActaOr. 36: 419—20) kísérte meg e névnek újabb török magyarázatát adni (< tör. *bayiq* ’igaz, őszinte, megbízható’), továbbá még GYÖRFFYTŐL (István kir. 58) olvastam egy óvatos megjegyzést ez ügyben (?).

< m. *vaj* 'zsír'), és KISS LAJOS (FNESz. 2: 724) jelzett a *Vajk*, *Vajka* helységnevek magyarázatában a török *Baj* és a magyar *vaj* személynévi származtatás mellett „l. azonban”-nal szláv lehetőségeket. Viszont többen tudni vélték, hogy a *Vajk* pogány korból hozott név, hogy István gyermekkorában viselte stb. NÉMETH megfejtésének sikere a Trianon utáni sokk okozta magyar lelki és tudománypolitikai helyzetet tekintve magyarázható ugyan, a név kérdése revideálásának elmaradása már kevésbé.

Pedig NÉMETH etimonja ezer sebből vérzik. Már az sem mellőzhető, hogy a török nyelvekben *Vajk* személynév nincs, a török köznévi magyar képzése pedig pusztán fikció; még PAIS is, aki pedig a török névetimonokat igen kedvelte, többször is szót emelt a török közszo + magyar névképző tartalmazta, adott időkben futószalagon készült magyarázati elv ellen. Még nagyobb baj e magyarázat körül az, hogy többszáz török etimonunk közt talán egy-két [v]-s kezdetű ha van; hogy több tucat [b] kezdetű magyar szóetimonban a köztörök [b] (~ csuvas [p]) kezdet mindig megmarad, soha [v]-vé nem válik még a mellék-alakváltozatok szintjén sem; hogy az ős- és ómagyarra kimutatható [β] körül zajló [b] ~ [v] váltakozásoknak nincsenek ótörök vonatkozásai, ellentétben későbbi kölcsönzésű szláv és újlatin jövevényszavainkkal. A magyar *Bajk*, *Bajka* tulajdonneveknek a *Vajk*-hoz semmi közük nincs. Jól tudta mindezt GOMBOCZ is, biztos vagyok benne, hogy ha esetleg nem is gondolt a szlávra, emiatt nem jöhetett nála számba a magyar név török etimonja; más kérdés, hogy — sokan másokkal együtt — mért nem cáfolta NÉMETHET.

Az ómagyarban természetesen megvolt a *Vojk* > *Vajk* tulajdonnév, sőt szép számmal kimutatható mind személy-, mind helyneveink körében, a Kárpát-medence számos vidékén, többször magyar—szláv vagy magyar nyelvi környezetekben. Adatai több összeállításban megtalálhatók, itt nem töltöm velük a teret; csupán azt említem meg, hogy legújabbban GYÖRFFY történeti földrajzában (4: 484) a Nyitra megyei *Vajk* helységnévről azt tette föl, hogy Szent István ifjúkori nevét örzi, ami persze ilyen névadási viszonyban alig hihető. — A magyar *Vajk* személynévnek a szláv nyelvekben, elsősorban a nyugati szlávban, de a névcsalád képzős változataiban még a keleti szláv nyelvekben is bőségesen megvannak a személynévi és az ezekből lett helynévi előzményei, régebről is, későbből is szép számmal kimutathatóan; l. pl. lengyel *Wojk*, szorb *Vójk* (!), cseh *Vojk*; — ukrán *Bouka* stb. (l. KISS i. h. is). A név a délszláv nyelvekben ugyan ritkább volt, de a magyar nemzetségek sorába emelkedett déli szláv eredetű *Vojk* nemzetség is viselte, mely a Pozsega megyei Keresztúr vidékén birtokolt: 1228/1488: „de genere *Woyk*”, „Keresthur ad generationem *Woyk* pertinens” (ÁÚO. 6: 457—8; SZENTP. 1: 142; HELLER, ComPos. 101; l. még KARÁCSONYI, MNemz. 3/1: 139).

Thietmar püspök István királyunk *Vajk* nevét teljesen nyilvánvalóan nem maga alkotta. Névhasználatának magyarországi értesülések, illetőleg magyar vonatkozású források lehetnek a támaszai, úgy, ahogy István apjának *Devix* neve esetén is. Egy viszont bizonyos: a *Vajk* nevet Istvánra mint felnőttre, mint keresztény királyra használta, szövegéből ez világosan kitűnik: „Waic in regno suimet episcopales cathedras coronam et benedictionem accepit” (GOMBOS 3: 2203). Aligha lehet kérdéses, hogy első királyunk hazai *Vajk* neve keletkezésében megelőzte a kereszttségben felvett *Stephanus/Éstëvan* nevet. Hogy a *Vajk*-ot születésétől, illetőleg gyermekkorától viselte-e, az lehetséges, de persze nem bizonyítható. Nevének szláv eredete természetesen nem jelenti, hogy István kifejezetten szláv nevet kapott, hiszen e név a magyarság körében elterjedtségénél fogva — a névdívat gyors terjedése folytán — már bőven a magyar, illetőleg a magyarság által használt névkincs tartozéka is lehetett. A *Vajk* persze legalább familiáris körben a keresztény királyra továbbra is használatban lehetett, a merseburgi főpap feljegyzése ezt alátámaszthatja. Az kevésbé hihető, hogy Thietmar a király egyházi nevét ne ismerte volna, feltűnő viszont, hogy a *Stephanus* alkalmazását a latin írásbeliségben mégis elkerülte. Oka aligha

lehet más, mint tudatos alkalmazás: érzékelt benne az általa nyilván jól ismert szláv nevekkal, ott is föltehetően elsősorban a szorb *Vójk*-kal való azonosságát, ami még jól bele is illett szlávosító (szorbosító) névhasználatába; vö. nála az ilyesmi kitételeket is: „ab Heinrico milite qui Sclavonice *Zolunta* vocatur”.

Thietmarról szólva még meg kell jegyezni, hogy KRISTÓ jogosan kifogásolta azt a figyelmetlenségemet, hogy az író egyházi méltóságát érseknek említettem, holott csak püspök volt.

A *Prokuj*, *Beleknegini*, *Vajk* problémakörrel kapcsolatban KRISTÓ azt állítja, hogy e nevekről szóló nézetemben egy csapásra el akarom tüntetni „a gyulák környezetéből a szláv miliót”, és azt a szláv közeget próbálnám semmissé tenni, melyet e személyekkel kapcsolatban a *Belgrad* helynév és a *vajda* tisztségnév tanúsít. Mint az itt mondottakból is látható, abban valóban nem hittem és nem hiszek, hogy e nevek magyarországi szláv nyelvi közegben születhettek volna meg. Azt viszont egyáltalán nem értem, hogyan jön ide (Gyula)fehérvár szláv *Belgrad* neve és a *vajda* tisztségnév. Hiszen éppen vitapartnerem álláspontja az — főként ezzel vitázom szóban levő könyvemben —, hogy a Gyulák (szerinte gyulák) erdélyi központja a X. században Észak-Erdélyben lett volna, Fehérvár/Belgrádban viszont Keán lett volna az úr. Ha ez tényleg így állna, akkor hogyan bizonyíthatná éppen a *Belgrad* név szlávsága a Gyuláknak, illetőleg a Gyula-család két fontos tagjának, *Prokuj*-nak és *Beleknegini*-nek a szláv nevűségét? Úgyszintén nem értem, hogy amint KRISTÓ vallja, a Gyulák családfőinek a címe volt a *gyula*, akkor hogyan vonatkozhatna rájuk a *vajda* cím is, és hogyan bizonyíthatná ez a szláv eredetű cím az ő fehérvári — de engedjük meg: akár észak-erdélyi — szláv névadó környezetüket is? Arról már nem is szólva, mit bizonyít a Gyulák X. századi, erdélyi szláv névadó környezetére általában is a nem föltétlenül X. századi erdélyi, hanem valószínűen közmagyar átvételű *vajda* szavunk. Félreértés ne essék: semmi bajom az erdélyi szlávság bő helynévi anyaggal bizonyítható X. századi létével, ugyanúgy *Belgrad* > román R. *Bélgrad* és a *vajda* szlávságával, csupán a Gyula-család állítólagos helyi szláv elnevezései bizonyítékainak logikai bukfencei zavarnak.

Nem elég azonban a Gyula-ügyben az erdélyi szláv névadás tőlem „semmissé tevésének” feltételezése, a „törökellenesség” általánosító címekjét is megkapom azzal, hogy Szent István törökből magyarázott *Vajk* nevét meg a „szlávosítás kategóriájába” soroltam. Ha tréfálni akarnék — és e jóízű vitában mért ne tehetném? —, azt mondanám, hogy ezt nem én tettem, hanem a merseburgi Thietmar püspök; de persze ez sem így áll egészen, hiszen *Vajk*-ot ő sem szlávosítja, csak eljárás módjával a név szlávságát regisztrálja. Ez esetben is nyugodt lelkiismerettel hiszem, hogy nem vétettem sem a tudományos etika, sem a török nyelv és filológiája ellen azzal, hogy nem fogadom el azt az egykori sajátos tudománypolitikai közegben, hangulatban talán jól ható, de szakmailag összetákolt, könnyen cáfolható névetimont, mely helyébe akkor is könnyen lett volna állítható és ma is szinte magától, nagyobb lélegzetű bizonyítás nélkül állhat más. Még kevésbé hiszem, hogy éppen államalapító szent királyunk emléke szenvedhetné meg eljárásomat. Ezt így persze KRISTÓ GYULA sem állítja, csak azért teszem szóvá, mert nem szeretném, hogy szláv- és törökellenességem emlegetése e vita óvatlan olvasóját ilyen feltevésre vezesse. Aki meg munkásságomat valamennyire is ismeri, az — remélem — tudja, hogy a magyar történelmet meg éppen nem kell velem szemben védelmezni.

7. KRISTÓ GYULA azzal fejezi be Erdély korai történetének tőle kiválasztott személyeihez, neveihez fűzött hozzászólását, hogy én ezekkel kapcsolatban könyvemben „hiperkritikus álláspontra” helyezkedtem, aminek okai szerinte „személyi téren” kerecsendők. Mindez megítélés kérdése, a szűkebb szakmai kereteken kívül is esik, nekem min-

denesetre nem is illendő erről tovább vitázni. Annyit azért általános „mentségemre” mégis fölhozok, hogy eleve elutasításra, öncélú ellentmondásra ez a számomra igen kedves, régóta dédelgetett téma ab ovo nem is adhatott volna alkalmat: könyvemben is, jelen válaszomban is csak is érvekre, adatokra igyekeztem támaszkodni, saját kutatásaim eredményeiből kiindulva. Persze, hogy álláspontomat egyes kérdésekben most bővebben is kifejtettem, vitapartnerem felvetéseinek is köszönhető.

Tisztában vagyok azzal, hogy a vitatémánkban kevésbé járatos, a tudománytörténeti előzményeket, beleértve kettőnk korábbi ide vágó egyes nézeteit nem föltétlenül ismerő olvasók számára e vitapontok okozhattak eligazodási nehézséget, és főként az én terjedelmes válaszom ezt csak fokozhatta. Ezért elnézést kérek. De azt merem remélni, hogy nézeteink itteni ütköztetése hozzájárult valamelyest a korai magyar történelem e fontos korszakának eredményeihez.

BENKŐ LORÁND

Doboka and other names

This article is a reply to Gyula Kristó's paper in this year's first issue of *The Hungarian Language* (pp. 55—60), in which he refers to some observations made by the present author concerning the historical and onomatological authenticity of certain characters of the early chronicles as 'overly critical', observations that were included in my 2001 book entitled *The evidence of Old Hungarian. Re-opening the case of the history of Southern Transylvania in the early Árpáadian age*. The points made in that book, criticising Kristó's claims among others, are supplemented by further details and arguments here. I continue to claim that *Doboka*, *Keán*, *Belyöd*, *Kulán* and *Erdéelvi Szoltán* were not real historical figures and that their names are artificial coinages in line with a special writer's practice of the period: with the exception of *Doboka*, they were created by a mid-thirteenth century chronicler known as Master Ákos. Turning to some important figures of Hungarian history, I also see the names *Vajk* (for St Stephen), *Beleknegini* (for his mother), and *Prokuj* (as the name of one of the Transylvanian princes) in quite a different light than Kristó does. For these names, I consider the writer's role of Bishop Thietmar of Merseburg (eleventh century) as the decisive one. With respect to the name *Vajk*, I do not only oppose Kristó's view but also the currently prevailing assumption.

LORÁND BENKŐ